

ПОСТАТІ

УДК [930(477):9291.Крип'якевич:32-05.72(477.41/.53):001.83]"191/193"
DOI: 10.33402/nd.2020-8-150-177

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ І НАДДНІПРЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ: ВЗАЄМИНИ І СПІВПРАЦЯ (1910-ті–1930-ті роки)

Проаналізовано відносини Івана Крип'якевича з наддніпрянськими політичними емігрантами у період змагань українського народу за свої державницькі та національно-культурницькі права. Наголошено на його першому знайомстві з наддніпрянцями на наукових курсах 1904 р. у Львові, участі під час навчання в роботі студентської «Академічної громади» і товариства «Просвіта», на історичному семінарі М. Грушевського і найголовніше – боротьбі за український університет, за що він був разом з іншими студентами-українцями, серед них і наддніпрянцями, заарештований. Звернено увагу на співпрацю історика з політемігрантами у передвоєнні роки, особливо щодо вшанування пам'яті Т. Шевченка як вияві національного єднання Галичини і Наддніпрянщини, чому присвячено його окремі публікації. Акцентовано на тісному співробітництві вченого у час воєнного лихоліття зі Союзом визволення України, зокрема на його діяльності в Бюро культурної помочі для населення зайнятих військами Центральних держав українських північно-західних областей. Розкрито працю науковця у сфері шкільництва, загалом у національно-культурному житті Волині та Холмщини, зазначено, що він опублікував близько 30 статей у періодиці, зокрема у виданнях СВУ, з історичної тематики, у яких висвітлював з різних боків політичне і культурне життя зайнятих українських земель, їхнє знищення та евакуацію місцевого населення під час відступу російських військ. Проаналізовано ставлення Крип'якевича до діяльності Української Центральної Ради, її успіхів і недоліків, зокрема до проведення аграрної реформи, організації військової сили та шкільництва, його участь у підготовці матеріалів для української делегації на Берестейських мирних переговорах. З'ясовано ставлення вченого до Української Держави П. Скоропадського, її досягнень: здобуття кордонів, формування нової армії, організації фінансової системи, дипломатичної служби, вищої школи; та помилок: нерозв'язання аграрного питання, влаштування протиселянських каральних експедицій, недостатнє впорядкування шкільної справи, видання федеративної декларації; до Директорії УНР. Висвітлено його зв'язки з наддніпрянськими вченими-істориками і політиками у міжвоєнний період, належність до Гетьмансько-монархічної організації у Галичині та утвердження консервативно-державницького напрямку в українській історіографії.

Ключові слова: Іван Крип'якевич, наддніпрянська політична еміграція, українська державність, українська історіографія.

Іван Крип'якевич – один з найвидатніших українських істориків ХХ ст., учень М. Грушевського, представник консервативно-державницького напрямку в українській історіографії, він вважав, що «державна – це найвищий етап розвитку нації, без держави нема нації»¹, а соборність України ототожнював із принципом: всі наші землі від Карпат по Кавказ були в одній державі². Власне, державність і соборність України були складовими переконань історика, підґрунтям для його співпраці з наддніпрянцями.

Діяльність І. Крип'якевича, його наукову спадщину в межах вищезазначеної теми відповідно оцінили ще його сучасники: В. Дорошенко, Д. Дорошенко, В. Липинський, А. Жук, О. Терлецький, І. Кревецький, П. Чижевський та ін. В сучасній українській та діаспорній історіографії з'явилася низка видань, в яких висвітлено різноманітні сторони наукової та громадсько-політичної діяльності академіка, спогади з його особистого життя (публікації Я. Дашкевича, Л. Винаря, О. Домбровського, С. Волинця, О. Пріцака, О. Оглоблина, Я. Ісаєвича, Ю. Сливки, Ф. Стебля, В. Грабовецького, М. Кравця, І. Патера, О. Луцького, Г. Ковальчука, В. Рички, О. Рубльова, М. Литвина, Л. Войтовича, І. Сварника, Б. Якимовича та ін.). Відрадно, що І. Крип'якевичу присвячено два збірники наукових праць, видані Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8, 2001; Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Вип. 28, 2016), що дасть змогу дослідникам життєпису і творчої спадщини академіка краще пізнати його як визначного вченого і людину.

Перше знайомство І. Крип'якевича з наддніпрянськими політемігрантами відбулося у 1904 р. «Після матури [іспит на атестат зрілості – І. П.], – згодом писав він у своїх “Спогадах (Автобіографії)”, – я зараз вписався на університетські “наукові курси”»³.

Зазначимо, що з початком 1900-х років про заснування українського університету у Львові дуже пристрасно дискутувала студентська молодь, ця тема все більше цікавила українських громадян. Наукові кола найбільше розуміли і відчували вагу університетського питання і роздумували над різними способами, як полегшити і прискіпити розв'язку цієї справи. Такою спробою реалізації університету стали українські наукові курси у Львові.

Організацією курсів займалося новозасноване «Товариство прихильників української літератури, науки й штуки», а саме його президія – Михайло Грушевський (голова), Іван Франко, Марія Грушевська і Володимир Гнатюк, секретар – Іван Труш.

Крип'якевич з нагоди 25-ліття курсів згадував: «Курси відкрито 23 червня 1904 р. о 9³⁰ годині у великій залі готелі “Бель Ві” при вул. Карла Людовика*. Вступну промову виголосив М. Грушевський. Він вказав на давні традиції вищої школи на Україні, що

¹ Крип'якевич І. Державна історія. *Історичний вістник* (Львів). 1923. Ч. 1. С. 1.

² Крип'якевич І. Українська держава за княжих часів. *Свобода* (Львів). 1918. 5 січня.

³ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С.114.

* Тепер проспект Свободи.

ідуть від Володимира Великого, знаходять свій відгомін у «Пересторозі»*, реалізуються в Острозі та Києві, наново видвигаються в Гадяцькому трактаті**, в петиціях 1764–1767 рр.*** та ін., говорив про безуспішну боротьбу за університет у Галичині...»⁴.

М. Грушевський, зокрема, наголошував на неможливості в той час засновувати вищі українські школи: «можемо і мусимо старатися використати нагоду для того, аби зробити крок наперед в їх осягненні». Таким кроком Грушевський вважав організацію систематичних наукових курсів і на це нині відгукнулося Товариство⁵.

Метою курсів було: по-перше, надати можливість студентам-наддніпрянцям, позбавленим зовсім національної школи, прослухати систематичні курси українською мовою з найважливіших суспільних дисциплін; по-друге, допомогти у підготовці нових наукових студій, поки що відсутніх в окремих сферах українознавства і, по-третє, дати поле діяльності новим науковим силам для їхньої підготовки до академічної праці. Осягнення цих цілей мало чимале значення для розвитку вищої української освіти й національного поступу і тому ця перша спроба товариства повинна була заохотити ще й інші українські інституції до подальшої організації подібних курсів, але в більших масштабах.

Програма курсів, їх ще називали «літнім університетом», обіймала головню три наукові ділянки – історію, історію української літератури й етнографію з погляду українознавства. В основу покладено загальне навчання, а з деяких дисциплін подано й спеціальні курси.

Лекції читали на такі теми: М. Грушевський викладав «Огляд історії України-Руси» до Козаччини; І. Франко – «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XVIII ст.»; С. Томашівський мав короткий курс «З історії українсько-польських відносин» і доповнення до предмета з етнографії «Угорська Русь»; К. Студинський знайомив слухачів з «Культурним рухом в Галичині від виступу М. Шашкевича до 1860 р.»; І. Брик висвітлював «Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики», що мали реальне значення з огляду на потреби слухачів з Наддніпрянщини; Ф. Вовк давав два курси з антропології і довший виклад з археології; І. Раковський читав лекції з антропології «Онто- і філогенезія чоловіка»⁶.

Заняття тривали один місяць – з 23 червня по 22 липня, загалом 90 годин лекцій.

Курси відвідувало багато академічної молоді з Галичини, але значна кількість була з Наддніпрянщини: І. Липа з дружиною, М. Ткаченко з дружиною Наталею Романович-Ткаченко, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, А. Чикаленко, Є. Голіцинський,

* Полемічний трактат в обороні православ'я з програмою культурно-освітньої діяльності, написаний 1605 або 1606 р. у Львові під назвою «Пересторога зело потребная на потомные часы православным християном».

** Укладений 16 вересня 1658 р. гетьманом І. Виговським з Польщею, за яким на Україні мали бути засновані два університети, дозволялося відкривати колегії і гімназії.

*** Йшлося про плани гетьмана Кирила Розумовського відкрити у Батурині університет, сприятим розвитку української науки, літератури й мистецтва.

⁴ К[рип'якевич] І. Українські наукові курси у Львові 1904 р. (Згадка з 25-ліття). *Діло*. (Львів). 1929. 30 червня.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

Д. Розов, Михайло Деркач, Ольга Андрієвська, Марія Дверницька, О. Скоропис-Йолтуховський та інші, разом 135 осіб⁷.

Університетські курси сприяли зближенню галичан і наддніпрянців, а спілкування з відомими вченими, окрім суттєвого поглиблення освітнього рівня, розширювало політичний світогляд слухачів.

І. Крип'якевич згадував, що на курсах він познайомився з Грушевським, Франком, з молодими товаришами, наприклад, І. Кревецьким, та деким з наддніпрянців, бо «їх приїхало на курси багато – був якийсь з'їзд* підпільних організацій»⁸.

На нашу думку, на цих курсах Крип'якевич міг познайомитися з Володимиром Дорошенком, який тоді студював на юридичному й історичному факультетах Московського університету, а в 1905 р. за участь у студентському русі під час навчання був ув'язнений і висланий з Москви в Україну під поліцейний нагляд; з Дмитром Дорошенком, який був студентом-істориком Київського університету; Левком Чикаленком, учнем Ф. Вовка, з яким збирав археологічні й етнографічні матеріали; можливо, з Ольгою Андрієвською, мовознавцем, заарештованою і засланою під час процесу Спілки визволення України у 1930–1931 рр.; очевидно, з Олександром Скорописом-Йолтуховським, на той час студентом Київського університету, членом Української студентської громади в Києві та Революційної української партії у 1902–1905 рр.

«Ці курси, – згодом писав І. Крип'якевич, – зперед 25 літ заслуговують на те, як перша спроба організації приватного українського університету, а на ті часи була це помітна подія в національно-культурному житті всієї України»⁹.

Восени 1904 р. І. Крип'якевич вступив на філософський факультет Львівського університету (група історії та географії) і студював до 1909 р. Він став бібліотекарем «Академічної громади», читав лекції у навколишніх селах коло Львова з рамени «Просвіти». Передусім відвідував лекції М. Грушевського, який став його науковим керівником. «Лекції його, – згадував І. Крип'якевич, – були малоінтересні. Він відчитував частини своєї Історії України-Руси, які готовив до друку, не пригтовляючи їх спеціально для викладу, так, що матеріал був сухий і непрозорий. До коловій ми вчилися прямо з томів його історії – вимагав багато, але ставив високі ноти».

Крип'якевич відзначав семінар Грушевського як «дуже цінний», який однак називався офіційно «Історичні вправи», адже справжнього семінару йому не дозволили. На його засіданнях старші студенти виголошували доповіді, а потім вели дискусію. Семінар відвідувало близько 20 студентів, серед яких головно були галичани – Кревецький, Джиджора, Голійчук, Форостина, Головка, Срібний, Бучинський, Пачовський, Комунок, а також наддніпрянець Залізняк, який більше цікавився західною історією¹⁰.

Крип'якевич у статті до Української Загальної Енциклопедії про Залізняка писав: «... емігрував до Галичини в 1907 р., брав участь у студентському русі; під час Першої світової війни поселився у Відні і провадив видавництво політичної літератури

⁷ Патер І. Союз визволення України: Проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 47.

* Йдеться про І з'їзд РУП що відбувся наприкінці 1904 р., на якому внаслідок ідеологічно-програмних і тактичних розбіжностей всередині партії вона розкололася.

⁸ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 89.

⁹ К[рип'якевич] І. Українські наукові курси... *Діло*. 1929. 30 червня.

¹⁰ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 88–89.

(з допомогою австрійського уряду). В молоді роки опублікував ряд перекладів або переробок: Король та народ. Картини з історії Англії (Львів, 1908); Оповідання з історії української землі. Нариси стародавньої культури (Львів, 1909); Російська Україна й її відродження (Львів, 1910); Як французькі селяни собі землю добували (Львів, 1909); Велика індустрія на полудневій Україні (Львів, 1910). У студентські роки готувався до наукової роботи, до чого його заохочував Грушевський, але не освоїв якоїсь спеціальності»¹¹.

Далі він описав зовнішній вигляд М. Залізняка й подав деякі риси його характеру: «Був середнього зросту, повного обличчя, в окулярах (близькозорий), досить флегматичний, товариський, хоч дещо тримався на стороні; на зборах виступав як непоганий промовець. Товариші-емігранти дразнили його прозвищем “Гайдамачка”, може це був його псевдонім (належав до есерів)»^{12*}.

Згодом, вже будучи учителем Рогатинської гімназії, І. Крип'якевич опублікував рецензію на книжку М. Залізняка «Російська Україна й її відродження»¹³. Рецензент наголосив на вагомості книжки, в якій подано огляд українського руху в Росії з початку ХХ ст., написано про перші українські демонстрації на святкуванні Котляревського 1898 р., заходи щодо скасування заборони українського слова, роботу революційних партій, початки преси, видавництва, боротьбу за українську школу, українців в Думі і т. д. Загалом використано широкий матеріал, книжка давала змогу українським читачам по обидва боки австро-російського кордону багато дізнатися про український національний рух.

Однак Крип'якевич робив авторові закиди щодо популярності викладу. Вважав, що окремі події, зокрема, свято Котляревського, перший український часопис, українська книжка на селі, нагінки адміністрації, українські клуби та ін., у виданні описано занадто коротко, зв'язло і сухо, вони пропадають між другорядними подробицями. «Для читача з народу, – зазначав рецензент, – цікавіші книжки, де подано мало фактів, але де ті факти змальовані ярко і широко»¹⁴. Незважаючи на окремі побажання І. Крип'якевича, зазначимо, що в той час книжка М. Залізняка була єдиною популярною працею, що охоплювала майже всі сторони українського національного життя.

Після революції 1905 р. наступ царизму на її здобутки викликав нову еміграційну хвилю, цього разу численнішу і довготривалішу, ніж попередня на початку ХХ ст.

У 1907 р. Львів знову став осідком української революційної еміграції, дуже різномірної. Крім українських соціал-демократів (А. Жука, В. Щербаківського, О. Назаріїва, Д. Донцова, Л. Юркевича, М. Гаврилка та ін.) і спілчан (П. Крата, М. Меленевського), були тут ще й есери на чолі з М. Залізником і навіть українські радикали (В. Козловський). Часто перебував тут і В. Винниченко.

¹¹ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. Ф. 314. Оп. 1. Папка 286. Арк. 84.

¹² Там само. Арк. 85.

* У 1945 р. М. Залізник заарештований радянськими спецслужбами у Відні й засуджений на 15 років, помер 1950 р. в Одеській тюрмі.

¹³ [Крип'якевич] І. Микола Залізник «Російська Україна й її відродження». *Молода Україна* (Львів). 1910. Ч. 2. Лютий. С. 75–76.

¹⁴ Там само. С. 76.

На противагу еміграції з-перед 1905 р., коли дуже мало цікавилися місцевими відносинами і були заняті переважно своєю партійною роботою, нова емігрантська колонія увійшла в галицьке життя. Причини цілком зрозумілі: надії на близький поворот додому не було, треба влаштуватися тут надовше, а для цього шукати заробітку.

Тому більшість пореволюційних емігрантів поволі знаходила собі заняття в різних галицьких інституціях, одночасно беручи діяльну участь у громадському житті – літературному, економічному, політичному, а деякі студенти увійшли в молодіжне життя Львова. Завдяки цьому між еміграцією й місцевими галицькими українськими діячами, головню молодшими, зав'язалися тісні взаємовідносини¹⁵.

Наголосимо, що І. Крип'якевич прийшов на навчання до університету, коли ще була свіжою у пам'яті багатьох студентів сецесія 1902 р. і найбільше енергії студентство вклало в боротьбу за український університет. «Перша “буча”, – зазначав Крип'якевич, – виникла під час імматрикуляції (урочистої посвяти у студенти) мого річника», тобто прийнятих студентів у 1904 р.¹⁶. Тоді українські студенти не погодилися з відчитом посвяти польською мовою і зі співом гімну «Не пора» вийшли із залу, зчинилася бійка з польськими студентами. Після цього університетське керівництво вже не вимагало складати присягу по-польськи, а підписуватися під актом дозволено навіть українською мовою»¹⁷.

Нова велика демонстрація студентів університету відбулась у 1907 р. Початок був таким: 16 грудня 1906 р. українські студенти відмовилися від імматрикуляції польською мовою 17 грудня 1907 р. і вимагали провести присягу українською. Однак ректор С. Гризецький і сенат університету відкинули їхню вимогу і призначили імматрикуляцію польською мовою на 24 січня 1907 р.

На засіданні Академічної Громади 22 січня було ухвалено негайно розпочати акцію протесту проти проведення імматрикуляції. Проте, не отримавши дозволу на проведення віча 23 січня від секретаря університету А. Віняжа, студенти побили його, захопили перший поверх приміщення, де звели п'ять барикад, знищили двадцять портретів ректорів університету, канцелярію. На будинку університету вивісили український прапор. Головним організатором цих заворушень був студент-наддніпрянець, член УСДРП Павло Крат, що мав вже «практику» в революції 1905 р.¹⁸

З дозволу ректора поліція зайняла приміщення університету й заарештувала 116 українських студентів. Щоправда, Львівський кримінальний суд визнав цей арешт нічим не виправданим і їх звільнили. Однак після звернення університетського сенату до галицького намісника А. Потоцького з проханням захистити приміщення від «гайдамацьких буч» та піднятого польською пресою шаленого тиску на домагання українських студентів, 1 лютого 1907 р. були проведені повторні арешти студентів-українців, учасників подій 23 січня. Їх звинувачували у порушенні громадського порядку, хоч спочатку їм інкримінували тероризм. «Львівські польські часописи

¹⁵ Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських українців із наддністрянськими та їх участь у культурнім і громадським життю Галичини. *Дніпро*. (Львів) 1924. № 2. С. 19–20.

¹⁶ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 93.

¹⁷ Там само. С. 93–94.

¹⁸ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 94; Качмар В. За український університет у Львові. Львів, 1999. С. 66–67.

(спеціально поліційне і скажене з ненависти до русинів “Słowo polskie”), – наголошувало “Діло”, – ликують, що львівські власті так енергійно беруться до молодих “hajdataków” і цькують далі до безпардонного терору щодо русинів»¹⁹.

Стосовно кількості заарештованих студентів, то, на нашу думку, вона становила близько 120–130 осіб²⁰. Серед заарештованих був й Іван Крип’якевич²¹, який разом зі студентами П. Карманським, О. Назаруком, а також з наддніпрянцями П. Кратом і Рахинським та багатьма іншими взяв участь у голодуванні, протестуючи проти жахливих умов перебування у в’язниці на вул. С. Баторія* та жорстокого тюремного становища²².

Під тиском української громадськості, політикуму та студентства 24 лютого всі ув’язнені українські студенти університету були звільнені. «Вчорашній день у Львові, – акцентувало “Діло”, – був днем тріумфу наших ув’язнених студентів, наших молодих героїв, був днем перемоги і тріумфу нашої національної справи, і рівночасно днем морального і фізичного погрому польської гакати, днем небувалої досі компрометації галицьких верховодів. Так справді – був це великий день у Львові і на цілій нашій Галицькій Україні»²³.

Домагання українського університету у Львові продовжувалося і в наступні роки. Варто виокремити студентське віче 1 липня 1910 р. для вироблення плану дій проти «свавілля польських боївків», яке закінчилося трагічно для його організатора А. Коцка. Поліція затримала тоді близько 300 українських студентів, з яких 127 відправили у в’язницю. Проти 101 українського студента-учасника віча за український університет було порушено судову справу.

Серед заарештованих був студент філософського факультету Микола Залізник, йому інкримінували виступ на вічі, на якому, за свідченням окремих осіб, він сказав, що день 1 липня 1910 р. буде переломним і відтоді почнеться планова боротьба за університет. Крім того, йому як речові докази виставляли опубліковані статті у часописі «Молода Україна» із закликом до боротьби за український університет. «... Покажімо, що поки не буде українського університету у Львові, доти не буде спокою і правильної науки на Львівському університеті, – наголошував М. Залізник. – Покажімо нашим ворогам, що для них краще буде раз покласти край цій справі, самим жадати утворення самостійного українського університету у Львові»²⁴.

За вироком суду він був виключений з університету назавжди і як підданий Російської держави «видалений з краю, міст і країв, репрезентованих у Раді державній»²⁵, тож мусив виїхати до Будапешту.

Крім М. Залізняка, І. Крип’якевич спілкувався з Олексою Назарієвим, який навчався на правничому факультеті Львівського університету, брав активну участь у

¹⁹ Діло. 1907. 1 лютого.

²⁰ Там само. 4 лютого.

²¹ Там само.

* Тепер вул. Князя Романа.

²² Качмар Л. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині (1900–1914 рр.). Львів, 1997. С. 68.

²³ Діло. 1907. 25 лютого.

²⁴ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 26. Оп. 1. Спр. 304. Арк. 50.

²⁵ Там само. Оп. 77. Спр. 365. Арк. 31.

студентському житті, багато спричинився справі змагань за український університет. Після університету він разом із Залізняком працював у музеї НТШ.

Так, спільна боротьба галичан і наддніпрянців за український університет у Львові була, по суті, однією з форм змагань за українську державність.

Зрозуміло, що Крип'якевич контактував з Володимиром Дорошенком, який з 1909 р. аж до квітня 1944 р., тобто до виїзду на еміграцію, працював у бібліотеці НТШ, очолював Бібліографічну комісію НТШ (до неї входив також Крип'якевич).

Вчений був у добрих стосунках з відомим діячем кооперації у Галичині Андрієм Жуком. Він заручився співпрацею з Крип'якевичем у запропонованому часописі «Вільна Україна», який мав виходити відповідно до ухвали нарад наддніпрянських політемігрантів 4–6 березня 1911 р. у Львові. Згодом навколо цього друкованого органу мала б утворитися відповідна політична організація. Її провідним діячем був В'ячеслав Липинський. З цих планів, однак, нічого тоді не вийшло, але зродилася ідея Союзу визволення України (СВУ), що була здійснена з вибухом Першої світової війни²⁶.

І. Крип'якевич написав для «Вільної України» статтю «Богдан Хмельницький і Москва (В Шевченкові роковини)», присвячену 50-й річниці від дня смерті Тараса Шевченка. Цей своєрідний ювілей у 1911 р. українська громадськість святкувала у різних центрах, де велось національне життя, як на Україні, так і поза її межами. В той час ця стаття не вийшла, а її публікація з'явилася тільки у 1969 р. в «Українському історикові» завдяки тодішньому директору Східно-європейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії, редакторові Євгену Зиблікевичу та суспільному католицькому діячеві, журналістові Петру Ісаїву, вони взяли її з архіву Андрія Жука²⁷.

Вважаємо, що названа стаття І. Крип'якевича заслуговує на те, щоб коротко викласти її основні положення. По-перше, вчений торкнувся одного з аспектів підходу Шевченка до «великого бунтаря», як він пізніше називав Хмельницького. Найбільший Кобзар України різко засуджував найвизначнішого українського гетьмана за Переяславську угоду 1654 р., що мала страшні наслідки для національного життя – це був початок кінця України. Згадки про цю подію викликали у поета гарячі слова протесту, жалю, особливо це виявилось у поемах «Розрита могила», «Чигирин», «Суботів», і найбільш гостру форму набрали у «Великому льоху». «Нема, здається, в нашій літературі другого місця, – наголошував І. Крип'якевич, – в якому більш було б осуджене єднання України з Москвою: людина проклінається за те, що несвідомо допомагала гетьманові в його ділі – за невольний злочин дівчини карається її батько, мати, вся родина...»²⁸.

По-друге, Шевченко надзвичайно гостро засудив Хмельницького як головного ініціатора проклятого союзу з Москвою:

«Ой, Богдане-Богданочку,
Якби була знала,
У колисьці б задушила,
Під серцем приспала...»²⁹

²⁶ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 51–58.

²⁷ Статті з архіву Андрія Жука (подали Є. Зиблікевич і П. Ісаїв). *Український історик*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. Ч. 1–3(21–23). С. 138.

²⁸ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва (В Шевченкові роковини). *Український історик*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. Ч. 1–3(21–23). С. 140.

²⁹ Шевченко Т. Г. Розрита могила. *Кобзар*. Київ, 1967. С. 167.

Вчений вважав, що Шевченкова оцінка Переяславської умови увійшла в науку і в життя, широко прийнялася в українському громадянстві й мала великий вплив на політичний світогляд українства щодо московсько-українських відносин, його концепція української історії в загальних рисах справедлива, проте поет в певних деталях дуже помилявся.

По-третє, історик писав, що на всі напади на Богдана як «нерозумного сина» можна знайти аргументи. Адже в грамотах Хмельницького є чимало облесливих слів на рахунок московського царя, але всі ті високі вирази – неправосильні, бо навіть тодішня Москва не хотіла їм вірити. Це були тільки дипломатичні ввічливості³⁰.

По-четверте, прихильність Хмельницького до Москви, зазначав І. Крип'якевич, тривала доти, поки він сподівався на її допомогу у боротьбі проти Польщі, розбиття якої стояло на першому плані. Задля цього він був готовий брататися з іншими союзниками, й так само Москва була для нього вартісною тільки тоді, як давала воєнну поміч, на яку вона не відразу зважилась. Адже на початку української революції 1648 р. Москва була заодно з поляками й обіцяла їм допомогу проти українців, тому Хмельницький будь-що прагнув розірвати польсько-московський союз.

По-п'яте, відмова московитів виступити разом з козаками проти поляків призвела у 1648–1649 рр. навіть до пограничної війни: козаки займали села на московській границі, виганяли московських підданих, нищили посіви, ліси, забирали худобу і майно. На скарги московських послів у 1649 р. стосовно дій козаків на пограниччі Хмельницький дуже гостро відповів, що «...і городи московські і Москву зламаю!.. Хто там на Москві сидить і той від мене не відсидиться...». Посли доносили цареві, що Хмельницький «підє війною на Московську державу і зараз же на Путивль та інші царські українські городи і на Москву й знищить її гірше як Польщу»³¹.

По-шосте, погрози гетьмана, готовність козацьких військ разом з татарами до походу за московську границю змусили Москву ввійти у зносини з козаччиною. Хмельницький і його старшина вважали цей союз з Москвою не віковичним, а тільки тимчасовою, хвилиною злукою. Аж Переяслав показав козакам справжню мету московитів зробити Україну московською провінцією. На бажання гетьмана, щоб послі присягнули від царського імені залишити Україні давні права, вони відмовилися, мовляв, «у московськїм государстві присягають піддані, а того, щоб цар присягав – не бувало ніколи й не буде». Крип'якевич акцентував на відступі козацької старшини від своїх основних принципів: дозвіл московським послам не присягати спричинив втрату будь-якої довіри до московського уряду³².

По-сьоме, рішуче виступила проти московського підданства козацька старшина (полковники І. Богун, М. Гладкий, Г. Гуляницький, І. Сірко) і прості козаки, які не хотіли складати присяги і «за соболі [московські дарунки – *І. П.*] не думали душі продавати». Повсюдно було незадоволення, що «цап'ячі бороди» займали українські міста для «Михалкового сина», тобто для московського царя Олексія Михайловича.

³⁰ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва... С. 141.

³¹ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. Санкт-Петербург, 1862. Т. 3: 1638–1657. С. 353.

³² Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва... С. 142.

Українські священники у проповідях також наголошували, що московське панування приведе український народ до злиднів і «ходитимемо як старці...»³³.

По-восьме, українські села зазнавали від московського війська більших руйнацій, ніж від шляхетських загонів. В «Актах Южной и Западной России» подано цілі реєстри селянських скарг на московське «воровство», як велику «ропись шкід [збитків – І. П.] і знищення бідних селян, а також і козаків полку Івана Богуна, від царського війська і від багатьох інших людей»³⁴. Українці не мали ніякої довіри до московитів, що, зокрема виявилось під час облоги Львова у 1655 р., коли козацька старшина радила львівським міщанам не здавати міста московському війську, бо їх, без сумніву, чекатиме неволя. Найбільшим прагненням Москви було знищення всіх вольностей України – козацьких привілеїв, автономії міст, самостійності української церкви тощо.

По-дев'яте, Хмельницький зрозумів свою помилку стосовно союзу з Московією. Замість допомоги проти поляків дістав руйнацію України. Крім того, Москва навіть забажала добровільно віддати полякам частину українських земель за те, щоб Польща дала їй свободу дій на Лівобережжі. Це підтверджувалося московсько-польськими переговорами 1656 р. під Вільном, коли козацьких послів не допустили до посольського табору, «як псів не пускають до церкви». На Хмельницького ця звістка справила страшне враження. За словами І. Виговського, він кинувся «як божевільний, як такий, що зійшов з ума», говорив і кричав: «Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від царя! Підемо туди, де нам вкаже Всевишній – не тільки під християнського царя, але й під бусурманського...»³⁵. «Хмельницький, – зазначав Крип'якевич, – розкричався так, як ніколи, не слухав ніяких рад, різко відповідав старшині, що хотіла удержати зносини з Московією. Всіма силами кинувся до акції проти Москви»³⁶.

По-десяте, історик наголошував, що на засіданні Ради старшини в Чигирині вирішено було розпочати боротьбу проти Москви. Створено у 1656–1657 рр. антипольську і антимосковську коаліцію – союз між Україною, Швецією, Семигородом та іншими державами (Бранденбург, Молдавія, Волощина). «Московський посол у Чигирині, Бутурлін стояв безрадний, – зазначав І. Крип'якевич, – бачив, що готується щось проти Москви, але нічого певного не міг дізнатися. Хмельницький вже був вислав один козацький полк проти Польщі на поміч Ракочію, невдовзі мала зачинатися кампанія проти Москви. Але Хмельницький лежав уже слабкий і несподівана смерть (6 серпня 1657 р.) перебила його великі наміри»³⁷.

І. Крип'якевич підсумовував, що для всіх московських царів, також і для Петра, всі українські гетьмани були зрадниками, «изменники», вірний царям був тільки перший гетьман Богдан Хмельницький. Однак вчений стверджував: «Хмельницький вів свої приготування у великій тайні – так, що московський уряд не знав нічого про майбутнє повстання, що мало вернути волю і самостійність Україні. Пам'ять про це переховалася тільки в тайних дипломатичних актах, які добула з забуття новіша історична наука. Час і нам змінити думку про Хмельницького».

³³ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва... С. 142.

³⁴ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России... С. 532.

³⁵ Там само. С. 556.

³⁶ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва... С. 143.

³⁷ Там само.

І. Крип'якевич констатував, що останнім заповітом Хмельницького, залишеним для нащадків, був: «Треба відступити від царя!»³⁸.

У 1911 р. І. Крип'якевич, віддаючи шану Великому Кобзареві, зазначав, що «збираємося по всій широкій Україні шанувати пам'ять Шевченка. Рівночасно по цей і той бік кордону залунає Тарасове слово, залунає пісня на честь поета, почнуться промови і розмови про Того, що злучив нас в одну сім'ю...»³⁹.

Будучи соборником, історик вбачав у Шевченківському святкуванні неприхований вияв українців як однієї нації. Навіть довголітній поділ по обидва боки Збруча не роз'єднав українців, а навпаки, скріпив національне єднання обох частин України – Галичини і Наддніпрянщини, довів, що їхнє змагання не залишилося без успіхів, а ідея єдності України зміцніла, стала на сильній основі.

Крип'якевич наголошував, що в день Шевченкового свята, в день єднання всієї України потрібно проаналізувати ті дороги, якими галичани і наддніпрянці йшли до єдності і якими шляхами їм йти у майбутньому. У цьому він відзначав велику роль політемігрантів, переважно молодих людей, студентів, які легко акліматизувалися на місці, увійшовши до різних гуртків, організацій, товариств, і стали разом з галичанами до боротьби за визволення українського народу. Емігранти працювали в НТШ, Просвіті, Кредитовім Союзі, Сільському Господарі, у Видавничій Спілці, редакціях, брали активну участь у студентському житті, вносячи у галицьке життя багато свіжих ідей, солідної роботи. У наддніпрянцях знайшли галичани ширих друзів, дорадників, і вони почувались у Галичині, як у себе «між своїми».

Галичани, перебуваючи у Наддніпрянщині, також скоро звикали до тамтешнього життя, хоч їх дещо вражала мова, щоденний побут. Однак, зауважував історик, коли «глибше глянути в суть річи, бачиться, що довголітній кордон не зміг нас розбити, що різниць між нами небагато, що дотепер залишилася спільна національна основа, на якій можемо будувати нашу будучність». Він відзначав роль особистих контактів між обома частинами України, що давали змогу побачити різні локальні форми українства, показували той спільний шлях, яким треба якнайскоріше рухатись до культурного єднання обох гілок українського народу⁴⁰.

Проте Крип'якевич помічав і непостійність у відносинах між галичанами і наддніпрянцями. Для нав'язання ліпших стосунків між ними він вважав за потрібне створити центр, до якого люди могли б звертатися за інформацією. «Такі приватні зносини, – писав вчений, – перебили б найскоріше кордон, як всякі демонстраційні виступи, що лишають по собі тільки “великих сил велику силу”»⁴¹.

Іван Петрович надавав великого значення участі закордонних земляків у різних маніфестаціях, національних святах, Шевченківських концертах, Січових з'їздах, ювілейних зібраннях, які підносили національне почуття, скріплювали свідомість єдності.

Історик радив запрошувати наддніпрянську молодь до Галичини «на практику» національної роботи. Він, не заперечуючи ідейного впливу Наддніпрянщини на Галичину, наголошував, що національно свідомим наддніпрянцям не завадило би

³⁸ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва... С. 143.

³⁹ Крип'якевич І. Галичина й російська Україна. *Діло*. 1911. Ч. 1.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

попрацювати на українському ґрунті, студіювати щоденну, сіру працю в українській формі. Наддніпрянцям загальне ознайомлення з галицькими відносинами значно полегшило б роботу у себе вдома. Він закликав наддніпрянські та галицькі багатші інституції виділяти для закордонної молоді стипендії для студій у Галичині, щоб вона, повернувшись додому, змогла втілювати у практику свої здобутки.

Крип'якевич спонукав галичан і наддніпрянців організовувати взаємні поїздки не тільки для приємностей, але й для вивчення українського життя. Адже українець з Галичини може багато навчитися на російській Україні й сам також може дати чимало закордонним землякам.

Одним із способів зміцнення єдності України вчений вважав посилення взаємообміну літературою і пресою, адже добра інформаційна література може зробити дуже багато. Він звертався до галичан постійно читати пресу, щоб краще ознайомитися з життям Наддніпрянщини. Для утримання безперервної єдності з рештою України історик закликав галичан підтримувати наддніпрянську пресу, ширити її й популяризувати.

«Ще багато можна б виказати дезидератів [побажань – *І. П.*], – писав вчений, – в справі зближення обох Україн, – в цій переважній справі, значення якої ми ще й не розуміємо... Тим часом нехай буде тих кілька заміток у святочний день Шевченкових роковин»⁴².

У 1914 р., з нагоди відзначення 100-х роковин від дня народження Кобзаря, історик знову звернувся до Шевченківської тематики. Він опублікував у популярному літературно-науковому журналі «Ілюстрована Україна», редактором якого став у 1913 р., статтю «Шевченко – Хмельницький»⁴³. Це був дещо видозмінений варіант опублікованої у 1911 р. статті «Богдан Хмельницький і Москва».

Крип'якевич, як і в попередній статті, акцентував на несхвальному ставленні поета до найбільшого гетьмана України. Шевченко, який з душею малював життя запорожців і всієї України, вчив свій народ цінувати минуле, тільки для Хмельницького підбирав слова докори й зневаги. Історик навів уривки з поетичних творів Шевченка («Розрита могила», «Суботів», «Якби то ти, Богдане»), в яких той знеславляв пам'ять Богдана Хмельницького.

Поет вважав гетьмана винуватцем усіх бід України, яка опинилась під пануванням Москви, адже шукав їхні причини і віднайшов у Хмельницькому, що перший подружився з москалями. Історик прагнув виправдати гетьмана за його злуку з Москвою. Він зазначав: коли Україна втратила самостійність і опинилася під польським пануванням, українські патріоти – Михайло Глинський, Дмитро Вишневецький, Кршиштоф Косинський, Петро Сагайдачний, Йов Борецький – стояли в зносінах з північними царями і чекали від них фінансової та політичної допомоги, визволення з польської неволі, що була для них «гірша від поганської». Але Москва давала їм тільки невеликі грошові підмоги – обіцянки. Хмельницькому вперше вдалося здобути собі й мілітарну допомогу від Москви, а згодом укласти Переяславську угоду. «Ніхто не міг думати, – наголошував вчений, – що московське панування буде для України гіршим від польського... А коли гетьман провинився своєю необережністю,

⁴² Крип'якевич І. Галичина й російська Україна. *Діло*. 1911. Ч. 1.

⁴³ Крип'якевич І. Шевченко – Хмельницький. *Ілюстрована Україна* (Львів). 1914. Ч. 5–6. С. 87–89.

що робив Москві занадто великі уступки і не забезпечив України перед московським поневоленням, то вину свою змазав він в останніх хвилях свого життя»⁴⁴.

Довідавшись від своїх послів про заключення Москвою угоди з Польщею у Вільні 1656 р., грізної за наслідками для козаччини, коли знову могла прийти неволя, Хмельницький просто сказав, що ніяк далі не можна бути під царем за таке немилосердя. Скликано раду, на якій вирішено про боротьбу з Москвою, розпочато дипломатичні заходи щодо укладення широкого союзу (Семигород, Волощина, Туреччина, Швеція) проти Польщі та Москви. На жаль, прийшла хвороба і смерть Хмельницького й великому гетьманові не вдалося здійснити своїх намірів. Повстання проти Москви підняв спадкоємець і виконавець волі Богдана – Іван Виговський.

«Шевченко не знав про ці визвольні плани, – зазначав І. Крип'якевич, – певно інакше судив би тоді діяльність Хмельницького»⁴⁵.

Вчений акцентував: «Але є у Шевченка ще другий Хмельницький, той могутній гетьман, на якого чекають чужоземні послы на відомій офорті “Живописної України”, – Хмельницький у повній славі великих діл, такий Хмельницький, якого нині знаємо і почитаємо». Крип'якевич з високим почуттям і великою повагою до Кобзаря наголошував: «Шевченкові-маляреві була дорога пам'ять гетьмана, він приготував ще інші малюнки з життя Богдана: “Хмельницький перед ханом”, “Смерть Хмельницького”; з пієтизмом оглядав Богданові городи, рисував церкву і дім гетьмана, оглядав Чигирин, Суботів і Переяслав. Щось у глибині душі лучило великого поета з великим гетьманом... І, може, деколи Тарасови його різкий осуд над Хмельницьким видавався не зовсім справедливим... Немов експіація [покута – *І. П.*] звучать слова:

Мир душі твоїй, Богдане,
Не так воно стало...»⁴⁶.

Згадаймо про знайомство Івана Крип'якевича ще з одним наддніпрянцем – письменником Михайлом Коцюбинським. Це сталося влітку 1912 р., коли Крип'якевич разом із Володимиром Дорошенком відпочивали у Жаб'є на Гуцульщині й досить часто навідувалися до «гостинного панотця Волянського» у Криворівні, де можна було зустріти В. Гнатюка, І. Франка й інших письменників і громадських діячів, які приїздили у Карпати на відпочинок. Тоді ж Крип'якевич з Дорошенком відвідали М. Коцюбинського.

Хоч письменник у той час хворів, шкодило йому вогке літо, він ввічливо прийняв відвідувачів, «з тим незвичайним теплом, що відразу єднало йому всіх людей»⁴⁷. Розмову вели на літературні теми, про збір Коцюбинським матеріалів до своїх оповідань і великої повісті з гуцульського життя. Оскільки письменник збирався виїздити з Криворівні, то Крип'якевич вирішив його супроводжувати спочатку до залізниці у Ворохті, а далі до Станіслава.

По дорозі Коцюбинський розказував про революційний рух в Україні, про самовідданість молоді, що, незважаючи на всі переслідування, працювала серед народу, про пропаганду соціалізму. «Оповідуючи, – згадував історик, – він так розхвилювався, що

⁴⁴ Крип'якевич І. Шевченко – Хмельницький... С. 88.

⁴⁵ Там само. С. 89.

⁴⁶ Там само; Шевченко Т. Стоїть в селі Суботіві... *Кобзар*. Київ, 1967. С. 227.

⁴⁷ Крип'якевич І. Спомин. *Збірник музею М. Коцюбинського*. Чернігів, 1940. № 2. С. 168.

аж ослаб. Лікарі забороняли йому хвилюватися, і він замовк». У Станіславові він розпрощався з письменником. Згодом з Чернігова Коцюбинський надіслав Крип'якевичу «листівку з кількома словами привітання»⁴⁸.

У роки Першої світової війни Іван Петрович активно співпрацював зі Союзом визволення України, заснованим 4 серпня 1914 р. у Львові наддніпрянськими політ-емігрантами Д. Донцовим, А. Жуком, В. Дорошенком та О. Назаріївим⁴⁹. Головним політичним постулатом Союз проголосив державну самостійність і соборність України, реалізацію яких пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму⁵⁰.

До складу СВУ входили відомі українські громадсько-політичні діячі, письменники, публіцисти, вчені тощо. Належав до СВУ й Іван Крип'якевич, про що свідчило його посвідчення, видане 25 жовтня 1915 р. німецькою мовою за підписом члена Президії СВУ А. Жука. У ньому зазначалося: «Президія Союзу визволення України цим підтверджує, що пан д-р Іван Крип'якевич є довіреною особою Союзу і уповноважений від імені Союзу виступати в справах, що стосуються релігійних і культурних інтересів українського народу перед австро-угорськими і німецькими військами у зайнятих областях Росії»⁵¹.

Влітку 1915 р. після вдалого наступу німецьких і австро-угорських військ були зайняті українські землі Холмщини, Підляшшя, Полісся і західна частина Волинської губернії. Волинь і Холмщина опинилися під австрійською, а Підляшшя і Полісся під німецькою окупацією. На цих землях було запроваджено військову і цивільну адміністрацію, в останній посади займали переважно поляки.

Для забезпечення розвитку національного життя на зайнятих військами Центральних держав землях у серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для окупованих земель, яке підпорядковувалося СВУ і Загальній Українській Раді (утворена 5 травня 1915 р.). Бюро займалося налагодженням українського шкільництва, збиранням для нього фондів і загалом національно-культурним життям на Волині та Холмщині⁵².

Очоловав Бюро культурної помочі Іван Крип'якевич. У листі до В. Дорошенка від 10 вересня 1915 р. він писав, що з охотою працюватиме в СВУ і знайшов собі поле діяльності – терени українських північно-західних областей. Крип'якевич зазначав, що в містах і в національно свідомих селах потрібно якнайскоріше засновувати народні школи, відкривати українські гімназії, наукові курси для вчителів, підготувати підручники для неграмотних, відновити діяльність «Просвіти», поширити кооперативний рух⁵³.

Зауважимо, що у серпні–грудні 1915 р. Крип'якевич підготував і передав СВУ низку матеріалів, що стосувалися політики і національних настроїв на Волині, церковної унії та церковних справ, українського шкільництва, українського питання

⁴⁸ Крип'якевич І. Спомин... С. 169.

⁴⁹ Історія СВУ висвітлена у кн.: Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000.

⁵⁰ Наша платформа. *Вістник Союзу визволення України* (далі – Вістник). Відень, 1914. № 1. С. 1–2.

⁵¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 28.

⁵² Вістник. 1916. № 27–28. С. 230.

⁵³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 4–7.

на Холмщині, потреби українського шкільництва в окупованих землях російської України, церковних відносин у північно-західних українських землях, інструкції Січовим стрільцям щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині тощо⁵⁴.

Крім того, І. Крип'якевич опублікував у 1915–1918 рр. у періодичних виданнях («Діло», «Українське слово», «Свобода», «Вістник СВУ», «Ukrainische Nachrichten») близько 30 статей з історії, суспільно-політичного і національно-культурного життя північно-західних українських земель, особливо акцентував на їхньому знищенні та вивезенні українського населення вглиб Росії під час відступу її військ, а також видав книги: «Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915» (Відень, 1915, 116 с.) і «Холмщина» (Львів: Вид. СВУ, 1915, 32 с.)⁵⁵.

Завдяки старанням Крип'якевича пожертвування на волинські школи від 1 лютого по 31 грудня 1916 р. через Бюро культурної помочі становили 19440,11 корон, від СВУ – 6116,03 корон, Окружної шкільної ради у Володимирі Волинському – 1041,80 к., Комісаріату УСС – 5758,70 к., разом 32356,73 к.⁵⁶. А на середину 1917 р. на Волині працювало 40 шкіл, з яких 16 утримувало Бюро, 18 військових, 4 стрілецьких і 2 урядових комісаріати. У них викладало 78 вчителів, навчалось близько 3 тис. дітей. Однак через австрійську політику щодо польського питання українське шкільництво на Волині розвивалося дещо повільніше, ніж на Підляшші та Поліссі, що перебували під німецькою окупацією⁵⁷.

І. Крип'якевич, по суті, упродовж всіх воєнних років підтримував зв'язки з СВУ. У 1917 р. він опублікував у «Пам'ятковій книжці Союзу визволення України і Календарі на 1917 рік» статтю «Історія українського війська в нарисі», де коротко висвітлив зародження українського війська, періоди козаччини, гетьманщини, окремо написав про Січ та українські військові організації в Галичині 1848 р.: народну гвардію, народну самооборону і батальйон українських гірських стрільців. Українці хотіли утворити ще й другий. На думку галицького українського політикуму, з цього батальйону, збільшеного до 10 тис. осіб, можна було сформувати національне військо. Однак протиукраїнські дії польських політичних сил й, зокрема, тодішнього намісника Галичини Агенора Голуховського, перешкодили здійсненню цих стремлень українців. Адже такий військовий корпус, на думку поляків, «оживлений національними почуттями, став би збройною репрезентацією українського народу й міг би показати сепаратистичні змагання». «Прошенню, – з сумом зазначав історик, – о другий батальйон відмовлено. Перший батальйон українських гірських стрільців також розв'язано в січні 1850 р.»⁵⁸.

Згодом А. Жук у листі від 22 квітня 1918 р. просив ученого підготувати статтю про українське військо до книги про Німеччину, яку планувало видати німецько-

⁵⁴ Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича в Союзі визволення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 270–304.

⁵⁵ Бібліографія друкованих праць І. Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 38–42.

⁵⁶ Sprawozdane z фондів на волинські школи за час від 1 лютого по 31 грудня 1916 р. Львів; Володимир; Ковель, 1917. 15 лютого.

⁵⁷ Патер І. Союз визволення України... С. 204–205.

⁵⁸ Крип'якевич І. Історія українського війська в нарисі. *Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік*. Відень, 1917. С. 224–243.

українське товариство на чолі з відомим німецьким публіцистом П. Рорбахом українською мовою, а другу – німецькою про Україну. «Справа дуже спішна, – писав А. Жук, – тож не баріться з написанням. Стаття має бути інформаційна, розміром до аркуша і надіслана на адресу Централі Союзу в Берліні для Всеволода Козловського»⁵⁹.

І. Крип'якевич вітав утворення Центральної Ради у Києві, завдяки якій в національно-політичному житті України відбулися «такі переміни, котрі так перейшли міру всього, чого ми сподівалися, що не можемо знайти слів на означення того дивного процесу й говоримо про чудо національного відродження»⁶⁰. Він зазначав, що швидкий розвиток революційних подій, незвичайний поступ освідомлення широких мас, вплив інтелігентних сил до Києва відкрили нові перспективи. Організація українства перейшла всякі сподівання і серед загальноросійської анархії Україна виглядала найбільш зорганізованим регіоном. Проте дальший розвиток Української державності не може бути легким і спокійним, адже противники українства зорганізувалися і без боротьби не поступляться зі своїх позицій. Для українських політиків, які взяли на себе тягар відповідальності перед майбутнім свого краю і народу, боротьби і праці побільшає.

Крип'якевич особливо наголошував на досить напружених відносинах між національними меншинами, зокрема росіянами, і Центральною Радою, хоч вона від початку з великою увагою ставилась до бажань меншостей і щиро старалася запевнити їм належні права. Однак панівні нації не змогли зректися свого верховодства, російська буржуазія за допомогою різних малоросів проводила антиурядову політику проти Генерального Секретаріату, який забрав від неї владу. «При культурній силі росіян у містах, – акцентував історик, – це питання є дуже гостре і не скоро буде розв'язане»⁶¹.

Вчений помічав і недоліки в діяльності Центральної Ради, наприклад, до організації військової сили вона «відносилася з деякою резервою», не достатньо приклалися відповідальні українські кола до шкільництва, нерішуче уклали церковні справи. Головним питанням суспільних відносин Крип'якевич вважав проведення земельної реформи, яка матиме велике значення і для національної політики. Його турбувало те, що до керівництва держави були залучені ліві партії, які гостро ставили соціальні питання, натомість національні спори мали лагідний характер⁶².

Крип'якевич, хоч опосередковано, але прилучився і до Берестейських переговорів, на яких вирішували важливу справу для України про її західні кордони. Іван Петрович згадував, що тоді в редакції «Діла» зорганізувалася група для підготовки матеріалів українській делегації, до якої входили, крім нього, М. Лозинський, В. Панейко, П. Веселовський, С. Рудницький. Він з Рудницьким опрацьовував західний кордон з географічного погляду. У нього навіть залишився якийсь примірник карти Галичини, на якому Рудницький провів лінію кордону. Проте передати ці матеріали українській делегації, яка прибула на львівський вокзал, було дуже важко, адже її оточила австрійська поліція й агенти. «Незамітно (у клозеті), – згадував історик, – вони дістали наші матеріали. Результат переговорів – берестейський кордон, був для

⁵⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 314. Оп. 1. Папка 311. Арк. 3.

⁶⁰ Крип'якевич І. Півроку української революції. *Діло*. 1917. 18 вересня.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

нас дуже корисний, займав для України Холмщину в широких границях. Радісно оглядали ми цю лінію в газетах...»⁶³.

Згідно з Берестейським мирним договором від 9 лютого 1918 р. Холмщина і Підляшшя входили до складу Української Народної Республіки. З цього приводу вчений писав: «Як російські війська 1915 р. уступили з Холмщини, забрали з собою значну частину українського населення; залишили тільки латинників і жидів. Поляки думали, що Австрія прилучить Холмщину до Польщі, вважали себе панами Холмської землі і почали рядити по-своєму...». В адміністраціях заведено тільки польську мову – хто з селян говорив по-українськи, тому не полагоджено ніякої справи. У школах навчання вели польською мовою; української – не дозволено ніде, заборонено навіть приватні українські школи. «Український народ в Холмщині, – відзначав Крип'якевич, – пережив роки 1915–1918 в такій страшній неволі, якої дотепер не знав ніколи... витривалість українців перемогла перешкоди зі сторони поляків. Тепер Холмщина на раз вже добудеться з-під польської опіки і буде розвиватися успішно в Українській республіці»⁶⁴. Але згодом події розвинулись інакше, не за українським сценарієм.

Щоправда, галичани пишалися і раділи, що українському уряді займали міністерські посади – С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко, М. Ковалевський, які були політемігрантами і до політичного становлення яких, безумовно, спричинилося їхнє перебування в Галичині, місцева практика українського політичного життя: великі аграрні страйки, масовий рух за загальне і рівне виборче право, університетська боротьба. Не оминули вони й найавторитетнішої особи в Українській Народній Республіці – М. Грушевського.

Зрозуміло, що перебування наддніпрянських політемігрантів серед галичан мало також вплив на них – у спільних взаєминах виробився тип нового українця, для якого в національних змаганнях не існувало кордонів.

«Наддніпрянці тепер, – зазначав М. Лозинський, – переліплюють свої ідеали у практику українського політичного життя, ця практика повинна відбитися живим, могутнім відгуком у нас, вплинути на перебудову теорії і практики нашої політики, без огляду на те, яка доля жде нас по війні»⁶⁵.

Іван Петрович в часи Української революції і пізніше підтримував зв'язки з наддніпрянцями, зокрема з Д. Дорошенком, який у період Гетьманату був міністром закордонних справ Української Держави. У листі до Крип'якевича від 27 травня 1918 р. він писав: «Тепер, коли я вже цілий тиждень в ньому [в уряді Ф. Лизогуба – І. П.] працюю, ще більше скріплююсь в переконанні, що зробив так, як було треба». Д. Дорошенко вважав, що хоч кабінет складався з представників неукраїнського походження, але в практичній роботі стояв на ґрунті української державної самостійності й розвитку держави на національній основі. Він шкодував, що українські партії відмовилися від участі в роботі гетьманського уряду і «тим добровільно випустили владу з рук».

Зазначимо, що участь Дорошенка в державному апараті Гетьманату поставила його в опозицію до Української партії соціалістів-федералістів, членом якої він був,

⁶³ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 114.

⁶⁴ К[рип'якевич] І. Як поляки опікувалися Холмщиною. *Діло*. 1918. 23 лютого.

⁶⁵ Лозинський М. Українська революційна еміграція у Львові. *Діло*. 1918. 6 січня.

тож мусив вийти з неї, «мусів зірвати з багатьма людьми, одним словом – зробити певну жертву». Він був певен, що історія його не осудить, радів тому, що завдяки йому послами призначили українських патріотів: до Берліну – Ф. Штейнгеля, Відня – В. Липинського, Швейцарії – О. Шульгина, Софії – професора Ганіцького⁶⁶.

Не відомо, чи хтось приїздив до Крип'якевича від Дорошенка, як він обіцяв «для певної інформації». Але відомо чітко, що у жовтні 1918 р. Крип'якевич їздив до Кисва, де у Міністерстві освіти дістав призначення на в. о. професора історії України у новоствореному Кам'янець-Подільському університеті, що й було головною метою його поїздки⁶⁷. Дозволимо собі припустити, що цьому призначенню вченого міг посприяти Дмитро Дорошенко, хоч міністром освіти в той час був Микола Василенко, який також знав Івана Крип'якевича.

Вчений і надалі підтримував зв'язки з Д. Дорошенком, друкуючи рецензії на його праці. У цих публікаціях І. Крип'якевич вже чітко означив себе як історик-державник. Так, даючи оцінку праці Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле», Крип'якевич писав: «... спомини Дорошенка відбивають дуже корисно об'єктивним представленням минувшини і – це треба відзначити ще сильніше – незвичайним державницьким змістом. Всі події, яких свідком був автор, всі особи, з якими стрічався, він оцінює не зі становища партії, гурту або особистих симпатій, а з їх відношення до державної справи»⁶⁸.

Вчений зазначав, що у споминах Д. Дорошенка прослідковувався розвиток українського життя від слабих довоєнних початків через період творення державності – самостійної держави – до державної катастрофи та еміграційного лихоліття. Крип'якевич поділяв погляди Дорошенка щодо діяльності Центральної Ради та перших українських урядів, їхніх помилок і занедбань недосвідчених молодих керманців держави.

Він акцентував на успіхах Гетьманщини, коли Українська Держава здобула собі кордон, сформувала нову армію, організувала фінансову систему, мала, хоч коротку, але повагу в Європі, врешті будувала своє життя на державних основах. Не забував також і про помилки Гетьманщини: несвоєчасне розв'язання аграрного питання, улаштування чорносотенними елементами адміністрації каральних експедицій на селян, недостатня організація шкільної справи, видання гетьманом федеративної декларації. Попри всі ці похибки, на жаль, не вміли українці пошанувати власної держави та її досягнень.

«Бо знову, – з гіркотою відзначав Крип'якевич, – кидається безумна революція, – дезорганізація армії, занепад авторитету влади, знищення і прогайнування державних засобів, – катастрофа держави, руїна країни. І врешті неславні, сірі дні еміграції...»⁶⁹.

І. Крип'якевич підсумовував, що спомини Д. Дорошенка – цінний і повчальний огляд української недавньої історії, його з інтересом прочитає кожний, хто хоче пізнати спокійне і зріле освітлення короткого періоду розвитку й сили Української держави.

⁶⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314. Оп. 1. Папка 312. Арк. 1.

⁶⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 115.

⁶⁸ Крип'якевич І. В службі Української Держави. *Діло*. 1924. 23 січня.

⁶⁹ Крип'якевич І. [Рец. на]: Дмитро Дорошенко. Мої спомини про недавнє-минуле. Львів, 1923–1924. *Стара Україна*. (Львів). 1924. С. 151–152.

Від себе додамо, що спомини Д. Дорошенка надзвичайно актуальні для нашого сьогодення, коли йдеться про уряди, які формуються з молодих і недосвідчених людей, про політику щодо областей з мішаним населенням (тоді йшлося про Бессарабію, Крим і стратегічну лінію Берестя–Кобрин–Лунинець–Гомель). Зрозуміло, що нині цілком інші реалії, інший час, але, як зазначав І. Крип'якевич, для вирішення важливих стратегічних питань повинна бути «справді мова реального державника, що інтерес держави ставить вище усього, навіть понад модну тоді романтику самовизначення»⁷⁰.

У 1924 р. вчений чітко мотивував потребу утворення нового історіографічного напрямку. Це сталося тоді, коли український народ почав перетворюватися в модерну націю з ідеалом власної державності, став по-іншому дивитися на минуле держави, а новіша історіографія мала провести переоцінку поглядів на історію України⁷¹.

Він надавав важливого значення національній еліті, що відігравала вирішальну роль у формуванні політичної культури, політичної орієнтації суспільства у найскладніші періоди його розвитку. «Історія вчить, – писав науковець, – що будучі події не є наперед суджені нам, але що про дальший напрям розвою рішає також людська енергія, – рішають діла політично чинних членів нації. Це заохочує до діла, до свідомої, суспільної політичної діяльності! Хто пізнав, який вплив мають на нас висліди праці попередніх поколінь, той знатиме також, яке значення можуть мати його діла для будучих, ненароджених членів нації. І той зрозуміє цілу вагу одвічальності нашої перед будучими поколіннями, перед будучністю нації. Від нас залежить, чи народ наш буде живий і піде дальше вперед, – чи буде мусів умерти. Почуття такої одвічальності – це душа правдивої політики; а навчити цього може тільки історія, історичні студії»⁷². Висновки історика цінні й для початку ХХІ ст.

Рецензуючи працю Д. Дорошенка «Огляд української історіографії» (Прага, 1923), Крип'якевич виступив на захист М. Костомарова, М. Максимовича, П. Куліша, М. Драгоманова, ставлення яких до держави подеколи недооцінювали окремі дослідники. «Ці вагання, – стверджував він, – щодо оцінки значення різних елементів у творенні держави і культури можемо сконстатувати у всій нашій історіографії. В новіші часи давня догма про рішаючу роллю демоса в історії стрічається з усе більшим скептицизмом. Особливо ж при студіях над розвитком держави історики все більше вчать ся цінити творчу працю вищих верстов – тих верстов, що ще недавно уважалися «спорохнявілим пнем» у нашій минувшині... Врешті нова школа істориків-державників, у якій перше місце зайняв В'ячеслав Липинський, приступила вже до рішучої переоцінки давніх поглядів...»⁷³. Історик пояснив процес виникнення нової школи, зазначаючи, що «... значна частина наших істориків студіювала виключно народне життя у минувшині і так була перейнята цими студіями, що не могла знайти ні часу, ні зрозуміння на те, щоби оцінити працю інших вищих верств громадянства – навіть на полі державної творчості. Але можна також замітити, що у кожного майже історика бували хвилини, коли він почав сумніватися у правдивості без критично

⁷⁰ Крип'якевич І. В службі Української Держави. *Діло*. 1924. 23 січня.

⁷¹ К[рип'якевич] І. Державна історія. *Історичний вісник* (Львів). 1923. Ч. 1. С. 1.

⁷² К[рип'якевич] І. Про значення історії для політики. *Діло*. 1912. 13 серпня.

⁷³ Крип'якевич І. Нові напрями в українській історіографії (з нагоди «Огляду української історіографії» проф. Д. Дорошенка. Прага, 1923). *Діло*. 1924. 27 квітня.

прийнятої догми, що історія народа-демоса – це вже вся історія нації. Ці сумніви являлися особливо, коли приходилося вдуматися в історію нашої держави.

Вчений тут більш чітко й однозначно сформулював роль національної еліти у державотворчих процесах. «При творенні держави, – твердив історик, – демос рідко коли показував творчий інстинкт – далеко частіше він у своїх егоїстичних змаганнях руйнував державну організацію. Коли ж розглядаємо історію вищих верств, нераз мусимо ствердити, що тільки вони були будівничими держави й вони захищали й обороняли державу і не давали їй занепасти. Ці помічення робили зчаста навіть ті історики, що зрештою з іншого погляду оцінювали історію»⁷⁴.

Зазначимо, що в листі від 30 вересня 1923 р. Д. Дорошенко повідомляв Крип'якевича, що вислав для нього один примірник «Огляду історіографії» (надписаний) у цілому пакунку на адресу книгарні НТШ. «Щодо мого “Огляду укр[аїнської] історіографії”, – писав автор, – то я зі страхом дожидаю того дня, коли він попаде до рук фахових людей і вони побачать силу пропусків і неточностей». Він жалівся на «несприятливі обставини», в яких працював над книгою, живучи в Подєбрадах, і по 3–4 рази на тиждень їздив до Праги, щоб «поробити справки по бібліотеках», скаржився на відсутність комплектів окремих часописів: «в цілій Празі нема комплекту “Кіевской Старины” (тільки в Національному музеї річники лише за 1889–1894 роки)» і «таких елементарних речей, без яких просто не можна нічого робити». «Взагалі у Празі, – з сумом заявляв Дорошенко, – українському історикові можна займатись тільки популяризацією, а про якусь наукову роботу нема що й думати»⁷⁵.

Проте побоювання Дорошенка були марними, Крип'якевич, проаналізувавши його книгу, зробив висновок щодо переоцінки поглядів на історію України, вважав, що «історіографія проф. Дорошенка, в якій вперше зроблено підсумок нашої історичної праці, допоможе читачеві зорієнтуватися у цих нових напрямках»⁷⁶.

Наукові зв'язки обидвох істориків продовжувалися далі, про що свідчать листи Д. Дорошенка до І. Крип'якевича⁷⁷. У них йшлося передусім про публікації статей, участь у конференціях, висилку необхідних для наукової праці книг тощо.

Перервані радянською займанщиною у 1939–1941 рр. Західної України контакти між обома вченими поновилися з вибухом німецько-радянської війни. Це засвідчила рецензія І. Крип'якевича на книгу Д. Дорошенка «Die Ukraine und Reich. Neun Jahrhunderte deutsch – ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. Verlag von S. Hirzel in Leipzig, 1942, 300 s.» (Україна і Райх. 900-літні німецько-українські відносини у відображенні німецької науки і літератури. Видавництво С. Гірцля у Ляйпцігу, 1942, 300 с.).

Аналізуючи вказану працю про німецько-українські взаємини протягом дев'ятого століття, Крип'якевич зазначав, що перші відомості про Україну подали німецькі хроністи ще в XI ст., пізніше козаччина звернула на себе увагу, згодом у XVII ст. різні мандрівники і географи популяризували справу України, а тодішні німецькі журнали, лексикони (словники) й атласи подавали докладні звістки про українські землі. У другій половині

⁷⁴ Крип'якевич І. Нові напрями в українській історіографії...

⁷⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314. Оп. 1. Папка 311. Арк. 1.

⁷⁶ К[рип'якевич] І. Нові напрями в українській історіографії... *Діло*. 1924. 27 квітня.

⁷⁷ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314. Оп. 1. Папка 311. Арк. 3–7.

XVIII ст. розпочалися наукові дослідження німців про Україну, особливо про Галичину після її приєднання до Австрії. Надзвичайно зросло зацікавлення Україною в німецьких наукових і політичних колах на зламі XIX–XX ст. і особливо в роки Великої війни. Вчений зазначав, що зібраний у книзі матеріал з історіографії, мемуаристики, географічних описів, публіцистики – з різних ділянок культурного життя дасть можливість «познайомитися з питанням німецько-українських зв'язків у минулому і теперішньому»⁷⁸.

І. Крип'якевич захоплювався В'ячеславом Липинським з перших його праць. Це була рецензія на його книгу «Z dziejów Ukrainy», яка хоч і видана польською мовою, але, за словами Крип'якевича, «приналежна змістом і поглядами до української історіографії»⁷⁹. Ця книга була присвячена пам'яті Володимира Антоновича, Пауліна Свенціцького і Тадея Рильського. У ній, крім переднього слова, вміщені історичні розвідки і велика монографія про Станіслава-Михайла Кричевського з історії гетьманування Б. Хмельницького.

Крип'якевич особливо акцентував на появі української шляхти у козацьких родах. Він зазначав, що причини цього Липинський вбачав частково в національній свідомості української шляхти, яка до часів Хмельниччини вела боротьбу за православну віру, так само як духовенство і козаччина, але ще більше в соціальних відносинах. Адже в той час магнати володіли на Україні великими латифундіями і гнобили біднішу шляхту, селянство, міщан і козаків. З національного погляду свідомо українська шляхта була на півночі та заході (в Галичині, Волині, Берестейщині), а на півдні вона єдналася з козаками з соціально-економічних причин⁸⁰.

У роботі звернено увагу, що Хмельницький організацію свого повстання спирав не на несвідомому селянстві, черні, а на двох верствах: міщанстві, організованому в братства, і вродженій шляхті, яка ще зберігала національні традиції. «Це був матеріал державний першорядної ваги»⁸¹, – наголошував Крип'якевич. Він зазначав, що без участі шляхти українська справа не знайшла б такого відгомону в Європі, бо закордонною політикою і дипломатією керувала тоді шляхта, а внутрішня організація зміцніла також завдяки шляхті, яка була добре вишколена у веденні канцелярських справ і мала ширший світогляд. Шляхта була корисним елементом в державній структурі, поки можна було її втримати в межах козацького устрою, доти вона виконувала позитивні завдання. Та коли українська держава почала занепадати, шляхта не втримала її перед руйною, до того ж ще причинилася до упадку через свою боротьбу за здобуття класових привілеїв за ціну зречення з державної незалежності.

Крип'якевич вважав, що книга В. Липинського – видання «бойове» і маніфестація не шляхти з України, але й шляхти української в повнім розумінню її місця та ролі в українській історії; «справді мало є видань в нашій історіографії, що приносили б стільки нового і важного»⁸².

⁷⁸ К[рип'якевич] І. Dmytro Doroschenko. Die Ukraine und das Reich. *Наші дні* (Львів) 1942. Ч. 13. С. 13.

⁷⁹ Крип'якевич І. *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świecickiego i Tadeusza Ryłskiego...* / pod red. W. Lipińskiego. Kijow, 1912. 695 s. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1913. Т. 115. С. 188.

⁸⁰ Там само. С. 189.

⁸¹ Там само. С. 190.

⁸² Там само. С. 191.

Зазначимо, що історик опублікував ще декілька рецензій на праці В. Липинського⁸³. Він наголошував: «В'ячеслав Липинський увійшов в українську історіографію як індивідуальність сильна і творча. Основні питання життя минувшини він ставить на вістрю – розвиває нову схему української історії, що значно відходить від загально прийнятих і навіть канонізованих ліній. Ці нові погляди мусять знайти фахову оцінку істориків-дослідників, промовчувати їх не можна!..»⁸⁴.

Крип'якевича лучило з Липинським і те, що вони обидва були представниками державницького напрямку в українській історіографії. Крім того, Крип'якевич належав до створеної у 1926 р. Гетьмансько-монархічної організації галицької інтелігенції. До її складу також входили М. Кордуба, І. Кревецький, І. Гладилевич та ін. Статут організації розробив В. Залозецький, цей статут був пов'язаний із «спільною державно-національною ідеєю» і ґрунтувався на ідеології української трудової монархії В. Липинського. Організація у своїй роботі використовувала регламент, розроблений ним для Українського союзу хліборобів-державників⁸⁵.

З причини смерті В. Липинського Крип'якевич писав про «померлого історика, найвизначнішого – побіч С. Томашівського – представника консервативно-державницького напрямку в українській історіографії», який пропагував ідеї відновлення українського гетьманства, прагнув дати історично і соціально обґрунтовану ідеологію української державності та українського монархізму в формах «української клясократичної монархії»⁸⁶.

Історик співпрацював зі своїми колегами з Наддніпрянщини. Від 1926 р. він почав друкуватися у київських наукових виданнях: у «Бібліологічних вістях»* – статті про найдавніші папірні на Україні (XVI ст.), українських граверів; у «Віснику природознавства»** – про землетруси на Україні в XVII–XVIII ст., назву Медобори, повені на Прикарпатті XII–XVIII ст., саранчу в Україні в XI–XVIII ст.; а також в «Україні»*** – про українського посла в Туреччині у 1670-х роках Остафія Астматія (Остаматенка), науковий рух в Галичині; археологічні знахідки в Галичині, вірш

⁸³ Крип'якевич І. Хмельниччина в новім освітленню. *Діло*. 1914. 5 лютого; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і панська шляхта. У 260 роковини смерті гетьмана. *Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1917*. Львів, 1917. С. 90–94; Крип'якевич І. [Рец. на:] В. Липинський. Історичні студії та монографії. Київ; Відень, 1920. Т. 3 (Україна на переломі 1657–1659). *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1922. Т. 1. С. 84–86.

⁸⁴ Там само. С. 84.

⁸⁵ Осташко Т. Державницький імператив В'ячеслава Липинського. *В'ячеслав Липинський та його доба*. Київ; Житомир, 2008. С. 320–321.

⁸⁶ [Крип'якевич І.]. В'ячеслав Липинський. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1931. Т. 151. С. 230–235.

* Бібліологічні вісті – часопис Українського наукового інституту книгознавства, виходив у Києві в 1923–1930 рр. за редакцією Ю. Меженка.

** Вісник природознавства – журнал, орган природничої секції Харківського наукового товариства у 1927–1931 рр.

*** Україна – науковий журнал українознавства, виходив у Києві в 1914–1930 рр. (з перервами у 1915–1916, 1919–1923) за редакцією М. Грушевського, з 1924 р. як орган Історичної секції УАН.

на пошану Б. Хмельницького, а також дві рецензії на книги польських авторів К. Тишковського і В. Гейноша⁸⁷.

У квітні–травні 1929 р. І. Крип'якевич за клопотанням М. Грушевського побував у науковому відрядженні, як тоді говорили, на «радянщині». У своїх «Спогадах» вчений згадував: «В Києві я передусім відвідав Академію Наук. Відділи не були тоді поділені на інститути, як тепер, а в кожному відділі було безліч секцій, комісій, комітетів і т. д. В міру потреби творено нові установи і Академія виглядала як будинок з різnorodними добудівками і причіпками. Автомний устрій мала Історична секція, яка з Укр[аїнського] наукового товариства* перейшла до Академії і мала кільканадцять комісій і комітетів, в яких працювало, мабуть, більше сотні людей, здебільшого молоді. Грушевський і тут виявився чудовим організатором і зібрав коло себе спеціалістів і початкуючих дослідників»⁸⁸.

На засіданні Історичної секції Крип'якевич виступив з рефератом про державу Б. Хмельницького⁸⁹. Крім того, історик під час відрядження виступив з кількома доповідями у різних академічних інституціях: «Вільний порт» у Старому Бихові 1657 р.»⁹⁰, «Головні питання державної організації Хмельниччини», «Полуднева Україна в часи Хмельниччини», «Данило Оліверберг – дипломат часів Хмельниччини»⁹¹.

Спілкувався Іван Петрович приватно з М. Грушевським, з яким обговорював і політичні питання. Академік «з незвичайним завзяттям висловлювався проти німців, що 1918 р. Україні “вбили ніж у плечі”, остерігав, щоб не рахувати на куркульство, що все йде на руку чужим інтервентам; радив з НТШ у Львові “не знімати прапору Академії наук”»⁹².

На жаль, в той час Грушевський виїздив до Москви разом з В. Перетцом, і для продовження розмов Крип'якевич супроводжував його до Коростеня⁹³.

Познайомився Крип'якевич також з академіками С. Єфремовим, Д. Багалієм, К. Воблим. Він побував на засіданнях Комісії історії українського права, яку проводив академік М. Василенко, і яка справила на нього найкраще враження. «Були там видатні спеціалісти, і мав я враження, що це найкраще зорганізована установа Академії, і щодо людей, і щодо методів»⁹⁴.

Вчений навідався в Харкові до Географічного інституту, який очолював С. Рудницький, там було небагато працівників і не вельми добра організація. Тут він залишив для видання карту адміністративного поділу України за гетьманування

⁸⁷ Бібліографія друкованих праць І. Крип'якевича... С. 45–50.

* Українське наукове товариство засноване в Києві у 1907 р. з ініціативи М. Грушевського та під його головуванням за зразком НТШ у Львові. У 1921 р. увійшло до складу ВУАН.

⁸⁸ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 121–122.

⁸⁹ Там само. С. 122.

⁹⁰ Опублікована у 1929 р. стаття: Науковий збірник (Українська Академія наук. Історична секція). Київ, 1929. Т. 32. С. 92–96.

⁹¹ Рубльов О. Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 758.

⁹² Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 122.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

Б. Хмельницького, але «вона десь там запропастилася». Цей проєкт так і залишився нереалізованим, адже Українська радянська держава «не знайшла коштів» для цього видання⁹⁵.

Певною компенсацією для історика за нереалізований проєкт і втрачену карту можна вважати хіба що публікацію його історико-географічної розвідки у «Записках» інституту⁹⁶.

Щодо тогочасної столиці Радянської України, то Іван Петрович у своїх мемуарах зазначав: «Харків робив дивне враження тим, що поруч з новочасними мародерами (як будинок промисловості) стояли старосвітські доми, криті чи не дахівкою, старі церкви і т. д.»⁹⁷.

Вже після повернення з Великої України І. Крип'якевич, за клопотанням керівника Історичного відділу Науково-дослідної кафедри історії України в Києві М. Грушевського перед Укрнауки НКО УСРР у Харкові від 19 березня 1929 р., був затверджений дійсним членом Кафедри історії України у Києві з 1 жовтня 1929 р. Це було останнє перед закриттям кафедри у вересні 1930 р. затвердження дійсного члена⁹⁸.

На жаль, більшість планів і домовленостей, досягнутих під час перебування львівського історика в УСРР і спілкування з науковцями Наддніпрянщини, так і не втілилися в життя. Так, підготовлена вченим стаття «Південна Україна в часах Б. Хмельницького» з картою до «Збірника Південної України» вже була надрукована, але збірник не вийшов у світ. Також історик збирав матеріали до «Збірника Західної України», за його ініціативою В. Будзиновський написав історію селянського страйку 1902 р., а він отримав матеріали з Буковини. До «Біографічного словника діячів України» він підготував кількадесят статей до I тому на літери «А–Б», який передали до друку і навіть видрукували перші аркуші. Проте у 1933 р. збірник було знищено⁹⁹.

Після від'їзду Крип'якевича почалася справжня нагінка на вчених, відбувалися численні арешти у сфабрикованій «справі Спілки визволення України», дуже скоро згортаються контакти з НТШ... У вересні 1930 р. виходить остання, 43-тя книга редактованої М. Грушевським «України», ліквідована Науково-дослідна кафедра історії України в Києві¹⁰⁰.

12 грудня 1930 р. М. Грушевський листовно передав І. Крип'якевичу свій голос і просив бути його «повновласником під час загальних зборів НТШ у Львові 28 грудня 1930 р. Ця лаконічна записка була останньою з того, що збереглося в приватному архіві вченого¹⁰¹.

Вже на початку 1931 р. М. Грушевський та його співробітники були втягнуті у вир репресій у «справі» т. зв. «Українського національного центру». А Комісія по

⁹⁵ Рубльов О. Іван Петрович... С. 759–761.

⁹⁶ Крип'якевич І. Причинки до історичної географії українських земель. Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. Харків, 1930. Вип. 2. С. 213–214.

⁹⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 122.

⁹⁸ Рубльов О. Іван Петрович... С. 757.

⁹⁹ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 122, 138.

¹⁰⁰ Рубльов О. Іван Петрович... С. 762.

¹⁰¹ Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів). *Український історик*. 1991. Ч. 1–2. С. 24–31.

вивченню історії Західної України, очолювана М. Грушевським, за висловлюванням колишнього аспіранта Кафедри історії України в Києві, вихованця академіка І. Кравченка, який стосовно свого вчителя взяв на себе невдячну роль перевертня, складалася з «оголтілих фашистів». Комісія притягувала українську контрреволюцію по обидва боки кордону під виглядом українських «вчених», які нібито хотіли працювати для Радянської України.

До складу Комісії, за І. Кравченком, були «притягнуті, напр[иклад], такі “вчені”, як фашист Щурат, фашист Студинський, фашист і гетьманець Крип’якевич, фашист-ундівець Макарушка та фашисти Свенціцький, Колесса, Кордуба, Гарасимчук та інші. З Радянської України ми тут бачимо фашистів і ундо-фашистів Ф. Савченка, Козоріса, Ткачківського та інших»¹⁰².

Через репресії вчених у Радянській Україні, офіційній компанії по «викриттю» Грушевського та його школи в українській історіографії науково-культурні зв’язки із західноукраїнським громадянством припинилися. Відповідальність за збереження та продовження кращих традицій української національної історіографії взяло на себе НТШ у Львові.

«Золотий вересень» 1939 р. вніс у життя і науково-творчу діяльність Івана Петровича Крип’якевича відчутні зміни. Однак це вже тема інших викладів.

Отже, взаємини і співпраця Івана Крип’якевича з наддніпрянськими політемігрантами, які розпочалися ще зі студентських часів і продовжувалися в роки Великої війни та у міжвоєнний період, характеризувалися особистими і науковими зв’язками. Це виявилось передусім у спільній боротьбі за український університет у Львові, участі в роботі наукового семінару, у публікації рецензій на видані праці наддніпрянців.

Під час воєнного лихоліття історик проводив зі Союзом визволення України велику національно-культурну роботу на зайнятих австро-німецькими військами українських північно-західних областях на ниві українського шкільництва, готував відповідні матеріали для української делегації у Берестейських переговорах 1918 р.

Після невдачі національно-визвольних змагань вчений упродовж 1920–1930-х років разом з наддніпрянськими емігрантами-науковцями співпрацював у НТШ, в інших галицьких українських інституціях, підтримував дуже коротко творчі зв’язки з академічними установами Радянської України. І. Крип’якевич був співтворцем нового консервативно-державницького напрямку в українській історіографії, що в 1940-х роках, у період найсильнішої «критики наукової школи Грушевського», стало для вченого виявом «українського буржуазного націоналізму», а він як історик змушений був повернутися до фактографічно-фактологічного рівня досліджень.

REFERENCES

1. [Krypiakievych I.]. (1931). Viacheslav Lypynskyi. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 151, 230–235 [in Ukrainian].
2. «Vilnyi port» u Staromu Bykhovi 1657 r.». (1929). *Naukovyi zbirnyk (Ukrainska Akademiia nauk. Istorychna sektsiia)*, 32, 92–96 [in Ukrainian].

¹⁰²Рубльов О. Іван Петрович... С. 763–764.

3. Akty otnosiashchiesia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rossii, sobrannyye i izdannyye Arkheograficheskoiu kommissieiu. (1862). (Vol. 3). Saint Petersburg [in Russian].
4. Bibliohrafiia drukovanykh prats I. Krypiakevycha. (2001). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 38–42 [in Ukrainian].
5. Dilo. (1907, Liutyi 4) [in Ukrainian].
6. Dilo. (1907, Liutyi 1) [in Ukrainian].
7. Dilo. (1907, Liutyi 25) [in Ukrainian].
8. Doroshenko, V. (1924). Halychyna i Velyka Ukraina. Zviazky i znosyny naddnyprianskykh ukraintsiv iz naddnistrianskymy ta yikh uchast u kulturnim i hromadskym zhyttiu Halychyny. *Dnipro*, 2, 19–20 [in Ukrainian].
9. K[rypiakevych], I. (1910, Liutyi). Mykola Zalizniak «Rosiiska Ukraina i yii vidrodzhennia». *Moloda Ukraina*, 2, 75–76 [in Ukrainian].
10. K[rypiakevych], I. (1912, Serpen 13). Pro znachennia istorii dlia polityky. *Dilo* [in Ukrainian].
11. K[rypiakevych], I. (1918, Liutyi 23). Yak poliaky opikuvalysia Kholmshchynoiu. *Dilo* [in Ukrainian].
12. K[rypiakevych], I. (1918, Sichen 5). Ukrainska derzhava za kniazhykh chasiv. *Svoboda* [in Ukrainian].
13. K[rypiakevych], I. (1923). Derzhavna istoriia. *Istorychnyi visnyk*, 1, 1 [in Ukrainian].
14. K[rypiakevych], I. (1924, Kvitin 27). Novi napriamy v ukrainskii istoriografii... *Dilo* [in Ukrainian].
15. K[rypiakevych], I. (1929, Cherven 30). Ukrainski naukovy kursy u Lvovi 1904 r. (Zghadka z 25-littia). *Dilo* [in Ukrainian].
16. K[rypiakevych], I. (1942). Dmytro Doroshenko. Die Ukraine und das Reich. *Nashi dni*, 13, 13 [in Ukrainian].
17. Kachmar, L. (1997). *Naddnyprianska politychna emihratsiia v Halychyni (1900–1914 rr.)*. Lviv [in Ukrainian].
18. Kachmar, V. (1999). *Za ukrainskyi universytet u Lvovi*. Lviv [in Ukrainian].
19. Krypiakevych, I. (1922). [Review of the book: *Istorychni studii ta monohrafii* by V. Lypynskiy]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, 1, 84–86 [in Ukrainian].
20. Krypiakevych, I. (1911). Halychyna i rosyiska Ukraina. *Dilo*, 1 [in Ukrainian].
21. Krypiakevych, I. (1912). *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Rylskiego* (W. Lipiński, Ed.). Kyiv [in Polish].
22. Krypiakevych, I. (1914). Shevchenko – Khmelnytskyi. *Iliustrovana Ukraina*, 5–6, 87–89 [in Ukrainian].
23. Krypiakevych, I. (1914, Liutyi 5). Khmelnychchyna v novim osvittleniu. *Dilo* [in Ukrainian].
24. Krypiakevych, I. (1917). Bohdan Khmelnytskyi i panska shliakhta. U 260 rokovyny smerti hetmana. In *Ukrainskyi iliustrovanyi kalendar tovarystva «Prosvita» na zvychainyi rik 1917*. Lviv [in Ukrainian].
25. Krypiakevych, I. (1917). Istoriiia ukrainskoho viiska v narysi. In *Pamiatkova knyzhka Soiuzu vyzvolennia Ukrainy i Kalendar na 1917 rik* (pp. 224–243). Vienna [in Ukrainian].
26. Krypiakevych, I. (1917, Veresen 18). Pivroku ukrainskoi revoliutsii. *Dilo* [in Ukrainian].
27. Krypiakevych, I. (1924). [Review of the book: *Moi spomyyny pro nedavnie-mynule* by Dmytro Doroshenko]. *Stara Ukraina*, 151–152 [in Ukrainian].

28. Krypiakevych, I. (1924, Kvitен 27). Novi napriamy v ukrainskii istoriohrafii (z nahody «Ohliadu ukrainskoi istoriohrafii» prof. D. Doroshenka. Praha, 1923). *Dilo* [in Ukrainian].
29. Krypiakevych, I. (1924, Sichen 23). V sluzhbi Ukrainiskoi Derzhavy. *Dilo* [in Ukrainian].
30. Krypiakevych, I. (1930). Prychynky do istorychnoi heohrafii ukrainskykh zemel. *Zapysky Ukrainiskoho naukovo-doslidnoho instytutu heohrafii ta kartohrafii*, 2, 213–214 [in Ukrainian].
31. Krypiakevych, I. (1940). Spomyn. *Zbirnyk muzeiu M. Kotsiubynskoho*, 2, 168 [in Ukrainian].
32. Krypiakevych, I. (1969). Bohdan Khmelnytskyi i Moskva (V Shevchenkovi rokovyny). *Ukrainskyi istoryk*, 1–3 (21–23), 140 [in Ukrainian].
33. Krypiakevych, I. (2001). Spohady (Avtobiohrafia). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 114 [in Ukrainian].
34. Krypiakevych, R. (1991). Mykhailo Hrushevskiyi ta Ivan Krypiakevych (Za materialamy neopublikovanoho lystuvannia y memuariv). *Ukrainskyi istoryk*, 1–2, 24–31 [in Ukrainian].
35. Lozynskiyi, M. (1918, Sichen 6). Ukrainaska revoliutsiina emihratsiia u Lvovi. *Dilo* [in Ukrainian].
36. Nasha platforma. (1914). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
37. Ostashko, T. (2008). Derzhavnytskyi imperatyv Viacheslava Lypynskoho. In *Viacheslav Lypynskiyi ta yoho doba* (pp. 320–321). Kyiv; Zhytomyr [in Ukrainian].
38. Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti*. Lviv [in Ukrainian].
39. Pater, I. (2001). Diialnist Ivana Krypiakevycha v Soiuzi vyzvolennia Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 270–304 [in Ukrainian].
40. Rublov, O. (2001). Ivan Petrovych. Do istorii spivpratsi Ivana Krypiakevycha z ustanovamy VUAN. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 758 [in Ukrainian].
41. Shevchenko, T. H. (1967). Rozryta mohyla. In *Kobzar* (p. 167). Kyiv [in Ukrainian].
42. Shevchenko, T. H. (1967). Stoit v seli Subotovi... In *Kobzar* (p. 227). Kyiv [in Ukrainian].
43. Spravozdanie z fondiv na volynski shkoly za chas vid 1 liutoho po 31 hrudnia 1916 r. (1917, Liutyi 15). Lviv; Volodymyr; Kovel [in Ukrainian].
44. Statti z arkhivu Andriia Zhuka (podaly Ye. Zyblykevych i P. Isaiv). (1969). *Ukrainskyi istoryk*, 1–3 (21–23), 138 [in Ukrainian].
45. Vistnyk. (1916), 27–28, 230 [in Ukrainian].
46. Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. (1913), 115, 188 [in Ukrainian].

Ivan PATER

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Chief Researcher at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

IVAN KRYPIAKEVYCH AND THE POLITICAL EMIGRANTS OF NADDNIPRIANSHCHYNA: RELATIONS AND COOPERATION (1910–1930)

The study deals with Ivan Krypiakevych's relations with political emigrants of Naddnyprianshchyna during the Ukrainian people's struggle for the state and national-cultural rights. Emphasis is placed on his first acquaintance with the people of Naddnyprianshchyna at the scientific courses of 1904 in Lviv, participation in the work of the student «Academic Community» and the society «Prosvita», at M. Hrushevskiy's historical seminar, and most importantly, in the struggle for Ukrainian university. For the latter, he was arrested along with other Ukrainian students, including Naddnyprianshchyna residents. In the pre-war years, the historian actively cooperated with political immigrants, especially in honoring Taras Shevchenko's memory as a manifestation of the national unity of Halychyna and Naddnyprianshchyna, to which some of his publications are devoted. Emphasis is placed on the scientist's close cooperation during the war with the Union for the Liberation of Ukraine (ULU), in particular on his activities in the Bureau of Cultural Aid for the people of the Ukrainian north-western regions occupied by the Central Powers. The scientist's schooling work is shown and activities in the national and cultural life of Volyn and Kholm. He published about 30 articles in periodicals, including the ULU's editions, on historical topics, which covered the political and cultural life of the occupied Ukrainian lands, their destruction, and evacuation of the locals during the retreat of Russian troops. I. Krypiakevych's reaction to the actions of the Ukrainian Central Rada, its successes and disadvantages, in particular to the agrarian reform, organization of the army and schooling, his participation in the preparation of materials for the Ukrainian delegation at the Treaty of Brest negotiations are analyzed. His attitude to the Ukrainian State of P. Skoropadskiy, its achievements are clarified: acquisition of borders, the formation of a new army, organization of the financial system, diplomatic service, high school; and mistakes: failure to solve the agrarian issue, organization of anti-peasant punitive expeditions, insufficient streamlining of school affairs, issuance of a federal declaration; to the Directory of the Ukrainian People's Republic. The author highlights I. Krypiakevych's connections with scholars-historians and politicians of Naddnyprianshchyna in the interwar period, relating to the Hetman-monarchical organization in Halychyna and the establishment of a conservative-state direction in Ukrainian historiography.

Keywords: Ivan Krypiakevych, political emigration of Naddnyprianshchyna, Ukrainian statehood, Ukrainian historiography.